

Աբասի - (عباسی) - Սեֆյան շրջանում շրջանառվող հիմնական արծաթե դրամն էր, որը սկսվել է հատվել շահ Աբբաս Ա-ի օրոք: XVII դարում 200 դրամով, որ կոչվում էր մեկ աբասի, կշռում էր 7-9 գրամ մաքուր արծաթ¹⁸⁴: Նրա պաշտոնական կշիռը 1 միսղալ էր, որը հավասար էր 6 դանգի կամ 4,64 գրամի, սակայն տատանվել է և 18-րդ դարի սկզբին հասել 7/6 միսղալի, թեև 1133 թ. նորից հասել է 1 միսղալի, այդպես շարունակելով հատվել նաև Աֆղան Մահմուդի օրոք¹⁸⁵:

Ազաբ - (عزب) - Ազաբները պետք է, որ լինեին գրանցող պաշտոնյաներ¹⁸⁶:

Ազաբ բաշին - (عزب باشی) - գործելով դաֆթարխանեի դարուդայի ենթակայության տակ՝ պատասխանատու էր սպասարկող ստորին անձնակազմի (ազաբների ու ֆառաշների) համար:

Աբդարխանե - (آبدارخانه) - Վայր, որտեղ սուրճ, թեյ, հյուր և այլ ըմպելիքներն էին պատրաստում:

Աբվաբ-ե ջամ' - (ابواب جمع) - էր կոչվում հարկերի հաշվառման այն ձևը, երբ որևէ հարկատու օբյեկտից կամ առանձին գյուղական համայնքից գանձվող բոլոր պետական հարկերը մանրամասնությամբ հաշվվում էին և առանձին-առանձին հար-

¹⁸⁴ Հ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը, I, հրովարտակներ, պրակ Ա, Երևան, 1956, էջ 108:

¹⁸⁵ Tadhkirat al-mulūk, p. 130, 131.

¹⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 144:

կային մատյաններում գրանցվելուց հետո ի մի էին բերվում և ի վերջո դրամական արտահայտությամբ արձանագրվում որքան հարկ պետք է վճարի և դրանից որքանը որ հարկի հաշվից¹⁸⁷:

‘Աթարբաշի - (عطار باشی) - Արքունի դեղագործների պետը:

Ադա - (آدا) - Պարոն, տեր, կրտսեր պաշտոնյաներին տրվող տիտղոս:

Ամիլ - (عامل) - Այն պաշտոնյաներն էին, որոնք հաշվառման էին ենթարկում բոլոր հարկատու օբյեկտները, չափում ցանքսերն ու այգիները, ցուցակագրում բոլոր չափահաս աշխատունակ մարդկանց և ըստ այնմ որոշում, թե տվյալ օբյեկտից որքան հարկ պետք է գանձվի:

Ամիր - (امیر) - Բարձրաստիճան զորահրամանատար, քոչվորական ռազմական միավորումների առաջնորդ:

Ամիրախոռ բաշի - (امیرآخورباشی) - Գլխավոր ախոռապետը, որը պետք է ներկա գտնվեր *խասսե-ե շարիֆեի* կողմից նվիրված կենդանիների և այլ նվերների ախոռ տարվելու և *խասսեի* ավանգարդների հեծնելու ժամանակ, հետևեր արքունի ախոռների կարգուկանոնին և նշանակեր *ամիրախոռներին* ու ախոռների մյուս աշխատողներին: Նա էր նախապես գրում հիշյալ անձանց և *խասսեի* ձիապանների ու մյուս ծառաների *թալիդե-ները*, որոնց *նազեր-ե բոյութաթը* ծանոթանում էր և ապա տալիս *ամիրախոռ բաշիի* հաստատմանը: Ախոռում աշխատող մնացած ծառաների՝ պայտողների, անասնաբույժներին նա էր հաստատում, ապա բարձրագույն դիվանի հրամանագրով նրանց

¹⁸⁷ Հ. Փափագյան, Հրովարտակներ, պրակ Ա, էջ 103:

թանխահ էր նշանակվում¹⁸⁸; Կային երկու տեսակի ամիրախոռ բաշի: Մեկը՝ ամիրախոռ բաշի-ե ջելոուն «շահի ախոռների պետն էր, որն իր տրամադրության տակ ուներ ենթակաների մի մեծ խումբ, որոնց նշանակումները վերահսկում էր նազեր-ե բոյութաթը: Նրա ենթականերն էին ջելոդար բաշին, զինդար բաշին և այլք: Մյուսը՝ ամիրախոռ բաշի-ե սահրան՝ «դուխ» ախոռների պետն էր:

Ամիրշիքար բաշի, տե՛ս շիքարբաշի

Անբարդար բաշի - (انباردار باشی) - Գլխավոր պահեստապետ, որի պատասխանատվության տակ էին պահվում արքունի գումերում պահվող կենդանիների անասնակերը և հանդերձանքի պարագաները:

Աշրաֆի - (اشرفی) - իրանական ոսկեդրամի անվանումը: Սեֆյան շահերը ոսկեդրամ հատում էին միայն հատուկ առիթներով. շահի գահակալում, Նոր Տարի և այլն: Աշրաֆի կշիռը հիմնականում 4,5 դանգ կամ $\frac{3}{4}$ միադալ էր, բայց պատահում էին նրա կշռի կրճատված և ավելի մեծ (մոհիր-ե աշրաֆի, դասթաջա քիլա) տարբերակներ¹⁸⁹:

Ավարեջե - (اوارجه) - Հաշվապահական հին տերմին, որ հավանաբար գալիս է Սասանյան շրջանից: Սեֆևիների օրոք այսպես են կոչվել հարկային այն մատյանները, որոնց մեջ մանրամասն հաշվառման էին ենթարկված յուրաքանչյուր հարկատուից ստացվող հարկերը: Ըստ հատուցման առանձին նվազ-

¹⁸⁸ تذکره الملوك، بکوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، کتابفروشی زوار، 1332، ص. 17.

¹⁸⁹ Tadhkirat al-mulūk, p. 129.

ների: Ավարեջեի հատուկ դաֆթարներ կային ոչ միայն մայրաքաղաք Սպահանում, այլ նաև նահանգային խոշոր կենտրոններում:

Ավարեջենսիա - (اورجه نویسی) - Ավարեջեի դաֆթարները, ինչպես նաև ավարեջեի հարկային հաշվումների հետ կապված հաշվապահական բոլոր գործարքները, վստահված էին հստուկ բարձրաստիճան պաշտոնյաների, որոնք կոչվում էին «ավարեջենսիա» (اورجه نویسی), և անմիջապես ենթակա էին մուսթովֆի ավամավեքին: Բնակչությունից գանձվող հարկերի հաշվին տրվա բահրաչեն թիուլնամեններն ու նման մյուս հրովարտակները, ինչպես նաև դրանց վերաբերող բոլոր պաշտոնական գրությունները, հաստատում էին ավարեջենսիաների ստորագրությամբ և կնիքով, որից հետո հանձնարարվում էր գրանցման՝ հատուկ մատյաններում:

Արբաբ - (ارباب) - Այդպես էին կոչվում խոշոր կալվածատերերն ու գյուղատերերը: Այս եզրույթը ավելի լայն տարածում ստացավ XVIII – XIX դարերում և մինչև օրս էլ Իրանում խոշոր կալվածատերերը «արբաբ» են կոչվում¹⁹⁰:

Արբաբ ալ – թահավիլ - (ارباب التحاویل) - տե՛ս թահվիլդար:

Բահրաչե - (بهرچه) - Հողագործ գյուղացիության կողմից պետությանն ու կալվածատիրոջը հատուցվող հողային ռենտան, որի պետությանը հատուցվող մասը կոչվում էր «բահրաչեյե դիվանի» (بهرچه دیوانی), իսկ կալվածատիրոջը հատուցվողը բահրաչեյե մավիքանե (بهرچه مالکانه): Վերջինս սովորաբար կոչվում էր միայն

¹⁹⁰ Հ. Փափագյան, հրովարտակներ, պրակ Ա, էջ 105:

մալիքանե կամ պարզապես «մուլք», երբեմն նաև օջրաթուլմեսլ (اجره المثل), որ բառացի նշանակում է «որպես վարձ»:

Բադայա – (بقايا) - Այդպես էին կոչվում հետ ընկած հարկերը, որոնք պարտք էին դառնում¹⁹¹:

Բասմաչի - (باسمه چی) - Տպագրական աշխատանքի բանվոր:

Բարաթ - (برات) - Պարտամուրհակ: Այդպես էր կոչվում նաև հրամանագիրը, որով որոշակի գումար էր հատկացվում պաշտոնյայի, պետական կամ զինվորական ծառայողին որոշակի վայրի հարկերից այն ստանալու վերաբերյալ:

Բեկլարբեկ, պարսկ. ճիշտ ձևը բեկլարբեկի (بیگلربیگی) - Սեֆյան Իրանի սահմանամերձ նահանգներում կամ կուսակալություններում իշխող խաներն ու ամիրները կոչվում էին «բեկլարբեկեր»: Իրանում XVI - XVII դարերում կային 13 բեկլարբեկություններ, որոնցից հյուսիս-արևմտյան սահմանումն էին գտնվում Ասորպատականի, Ղարաբաղի (Գանձակի), Շիրվանի և Չուխուր-Սաադի կամ Երևանի բեկլարբեկությունները¹⁹²:

Բոլուք - (بلوک) - շրջան, թաղամաս:

Բոլուք բաշի - (بلوک باشی) - Շրջանների (հավանաբար պտղատու այգիների) պատասխանատու: Բոլուք բաշիներին նշանակում էր նազեր-ե դավաբը և ամիրախոռ բաշին¹⁹³:

Բոյութաթ - (بیوتات) - Արքունի արհեստանոցներն ու շահական իշխանության զանազան պահանջները բավարարող հաս-

¹⁹¹ W. Floor, A Fiscal history of Iran in the Safavid and Qajar Periods (1500-1925), New York, Bibliotheka Persica-Press, 1998, p. 509.

¹⁹² تذکره الملوک، بکوشش محمد دبیرسیاقی، ص. 5

¹⁹³ دستور الملوک، ص. 588, 208.

տատությունները. խոհանոց, որսի թռչունների թռչնանոցները, ախոռները, գոմերը և այլն:

Բոնիչե - (بنيچه) - Արհեստավորների համար որոշված հարկեր, որոնք նշանակվում էին ընդհանուր կերպով տվյալ համքարությանը, իսկ յուրաքանչյուր շնչից գանձվող գումարը բաշխվում էր տեղում:

Գարաքյարաղների - (گرمقاران) - Սեֆյան արքունիքի պաշտոնյաներից էին, որոնց դիրքը հավասար էր վեզիրների դիրքին: Նրանք «վեզիրների ու ամիրների» հետ ապրանքներ էին ուղարկում նահանգներից: Նրանք ըստ երևույթին որոշ տեսակի մատակարարներ էին, ուղարկված բոյութաթի կողմից, որոնք հասկանում էին որոշ տեսակի մթերքների որակից: Վեզիրները, աշխատողները և գարաքյարաղերը հավասար կերպով, մթերքից բացի հարյուրին մեկ աշխատավարձ էին ստանում:

Դաղանե - (داغانه) - Գումար, որ ռուսումի փոխարեն ստանում էին ուղտերի խարանման համար:

Դանգ - (دانگ) - Կալվածատիրական մուլքային գյուղերից ստացվող ամբողջ եկամուտը կամ ռենտան, որ սովորաբար կոչվում էր մուլք, դիտվում էր որպես մի ամբողջություն և, ծանրության մանր միավոր միսդալի նման բաժանվում էր 6 դանգի: Գյուղերի մուլքերը առուծախի էին ենթարկվում ինչպես ամբողջությամբ, որ կոչվում էր շեշդանգ-شش دانگ (վեց դանգ), այնպես նաև մի քանի, երբեմն էլ մեկ, կես կամ քառորդ դանգով, որն անվանվում էր թասուջ-طسوج: Դանգ էր կոչվում նաև դիրհեմի 1/6-ը:

Դավաթդար - (دواتدار) - Բառացի թանաքապահ: Այս պաշտոնյան, որն ավելի ցածր էր մոհրդարից, կնքում էր որոշ տեսակի հրամանագրեր, որոնց մասին նշվում է «Թագքիրաթ ալ-մուլուքի» համապատասխան մասում:

Դար ալ-մարզ - (دارالمرز) - Սահմանային շրջան: Սեֆյան ժամանակ այդպես էին կոչում Կասպից ծովի ափերին ընկած շրջանները:

Դարուղա - (داروغة) - Այսպես էր կոչվում տվյալ վայրի ոստիկանապետը, որ ակտիվ մասնակցություն ուներ բնակչությունից գանձվող հարկերի իրացման գործում:

Դաֆթար - (دفتر) - Տետր, մատյան: Գլխավորապես օգտագործվում էր հարկային մատյանների իմաստով. *դաֆթար* կամ *դաֆթարխանե* (دفترخانه) էր կոչվում նաև այն հիմնարկությունը, որտեղ պահվում էին հարկային մատյանները¹⁹⁴:

Դաֆթարդարի - (دفتردارى) - Արքունի գրագրատան պատասխանատուն, որի պարտականությունները նկարագրվում են «Թ.Մ.»-ի 15-րդ ենթագլխում (ֆաալ)¹⁹⁵:

Դինար - (دينار) - Դրամական մանր միավոր, հայկական աղբյուրներում հաճախ անվանվում էր նաև «դեան» կամ «դիան»: 10000 դինարը կազմում էր 1 թուման:

Դիվան - (ديوان) - Վարչական գլխավոր կենտրոն:

Դիվան ալ-սադարաթ - (ديوان الصدارت) - Սադրերի դիվան (ատյան), կրոնական գլխավոր ատյան:

¹⁹⁴ Հ. Փափագյան, հրովարտակներ, պրակ Ա, էջ 108:

¹⁹⁵ Տե՛ս բնագրի թարգմանությունը, էջ 147:

Դիվանբեկի - (دیوان بیگی) - Այսպես էր կոչվում գերագույն դատավորը, որ մեծ լիազորություններ էր վայելում: Երկրի բոլոր կողմերից բոլոր հարցերի շուրջը տրված բողոքները ուղղվում էին սադրին՝ նրա կարծիքն իմանալու: Վերջինիս կողմից տրված վճիռները ենթակա էին հաստատման դիվանբեկիի կողմից առանց որի դրանք չէին կարող օրինական համարվել: Դիվանբեկին փաստորեն քաղաքացիական դատարանի ֆունկցիաներն էր իրագործում և առաջնորդվում էր սովորույթային կամ 'ուրֆի օրենքներով, սերտ կապ պահպանելով սակայն հոգևոր դատարանի պետի՝ սադրի հետ: Նահանգներում 'ուրֆի ներկայացուցիչները կառավարիչներն էին: Դիվանբեկին հայցերի դատական աստիճան էր ողջ թագավորության համար և նրան էին դիմում նաև ամենաբարձր հեղինակությունների դեմ հայցերով¹⁹⁶:

Դուշուլուք - (دوشلک) - Հարկ, որ ստանում էին նվերներից և կախված այն հանգամանքից թե որքան էր գնահատվում նվերը, կազմում էր նվերի 11-18 տոկոսը, որը արձանագրվում էր հարկերի մատյանների մեջ և որի կեսը հանձնում էին նազերին և մնացյալը *դուշուլուք* անունով բաժանվում էր այլ պաշտոնավոր անձանց մեջ: Պետական բարձրաստիճան որոշ պաշտոնյաներին վճարվող ֆինանսական տուրք¹⁹⁷:

Զաբեթե - (ضابطه) - Կարգ, կանոն: Զաբեթեի վարչությունը թերևս զբաղվում էր զաբեթներին վերաբերող գործերով:

¹⁹⁶ Tadhkirat al-mulūk, p. 120.

¹⁹⁷ W. Floor, A Fiscal history of Iran, p. 513

Զաբեթեննիս - (ضابطه نویسی) - *Զաբեթեննիսը մուսթովֆի ալ-մամալեքի ենթականերից էր, որին անվանում էին նաև մալի մուսթովֆի: Նա արձանագրում էր գանձվող հարկերը:*

Զաբիթ - (ضابط) - Գրավող, բռնագրավող, որոշումն իրագործող: *Զաբիթ էին կոչվում նաև պետական հարկերի վարձակալները, որոնք նախապես որոշ գումար մուծելով պետական գանձարան, իրավունք էին ստանում տվյալ օբյեկտի հարկերը գանձելու:*

Զառաբի - (ضرای) - Նշանակում է դրամահատ: Զառաբիները սովորաբար լինում էին հարուստ վաճառականներ, որոնք կապալով էին վերցնում երկրի տարբեր քաղաքներում գտնվող պետական փողերանոցները: Զառաբիների պետը (զառաբի բաշին) ղեկավարում էր պետության դրամահատության գործը, որը վերահսկում էր և *մու'այյիր ալ-մամալեքը:*

Զառաբխանե - (ضراب خانه) - Դրամահատարան:

Զարքուր - (زرکوب) - Ոսկյա և արծաթյա թերթիկներ պատրաստող:

Զաքաթ - (زكات) - Ունեցվածքի մի մաս, որը իսլամական օրենքի համաձայն մուսուլմանները պիտի վճարեն աղքատներին և չքավորներին:

Զինդար - (زيندار) - Բառացի «ձիու թամբը պահող»: Սեֆյան արքունի ձիապան պաշտոնյա, որն աշխատում էր *զինխանեում*, *զինդար բաշիի* ենթակայությամբ:

Զինխանե - (زينخانه) - Արքունի թամբուսարքի արհեստանոց:

Է'թեմադ ալ-դովլե - (اعتماد الدوله) - Բառացի պետության վստահելի, պետության մեծ վեզիրի տիտղոսը (վեզիրե ազամ-وزير)

اعظم): Նա վերահսկում էր երկրի բոլոր վարչական և ֆինանսական գործերին, փաստորեն, կատարելով մինիստր – նախագահի և արտաքին գործերի մինիստրի ֆունկցիաները: Նրա հաստատմամբ էին շահի հրամանագրերը գործադրվում և վարչական ապարատի պաշտոնյաների նշանակումները առանց նրա կնիքի վավերական չէին¹⁹⁸: Այս տիտղոսը գոյություն չունեւ վաղ Սեֆյան պետության մեջ և շահին հաջորդող ամենաբարձրաստիճան պաշտոնյան կոչվում էր «վաքիլ» (փոխանորդ): Շահ Աբբաս Ա-ի ժամանակաշրջանից «վաքիլ» տիտղոսը նշված իմաստով այլևս չի գործածվում¹⁹⁹: Շահ Աբբաս Ա-ի մեծ վեզիրն էր Միրզա Մուհամմեդ Սարութադին, որն այդ պաշտոնը վարեց (1616-1634/5 թթ.), այնուհետև շահ Աբբաս Բ-ի օրոք ութ տարի (1646/7-1653/4 թթ.) այդ պաշտոնը վարում էր Սեիդ Ալա ալ-Դին Հուսեյնին, 1653/4-1661/2 թթ.՝ Մուհամմեդ Բեկ Թաքրիզին, 1661/2 - 1669/70 թթ.՝ Միրզա Մուհամմեդ Մահդին, նրա մահից հետո 1673 թ. քուրդ Շեյխ Ալի Զանգանեն էր մինչև 1690 թ., 1690/1-1698/9 թթ.՝ Միրզա Մուհամմեդ Թահիր Վահիդը, 1698/9-1706/7 թթ. Մուհամմեդ Մո'մեն խան Բիգդելի Շամլուն, 1706/7-1715 թթ.՝ քուրդ Շահ Ղուլի Խան Զանգանեն, 1715-1720/1 թթ.՝ Ֆաթհալի խան Դադստանին, 1720/1-1722/3 թթ.՝ Մուհամմեդ Ղուլի Խան Բիգդելի Շամլուն²⁰⁰: Շահ Թահմասպ Բ-ի օրոք մի քանի անձանց անուններ են հիշատակվում *է'էթեմադ ալ-դովլեի* պաշտոնում՝ Իսմայիլ Բեկի, Մուհամմեդ Ալի խան Մոքրիի, Միրզա Աբդալլահ

¹⁹⁸ The Cambridge History of Iran, vol. 6, p. 354:

¹⁹⁹ Tadhkirat al-mulūk, pp. 114-115.

²⁰⁰ عبد الرفيق حقيقت (رفيع)، وزیران ایرانی از بزرگ مهر تا امیر کبیر، تهران 1386، صص. 356-337

Մար'աշիի, Միրզա Մո'մեն Ղազվինիի և Ռաջաբ Ալիի անունները:

Էնթեղալի - (انتقالی) - Բառացի «փոխանցված»: Էնթեղալի էին կոչվում այն հոդամասերը, որոնք մամալեք վիճակից վերածվել էին խասսեի²⁰¹:

Թա'լիդ[յ]ե - (تعليقه) - Փաստաթղթերի լուսանցքներում կատարվող գրառումներ, որին վարչական լեզվում թալիդչե էին անվանում: Այդպես էին կոչվում նաև խաների, մեծ ամիրների, վեզիրների ու այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների հրամանագրերը:

Թահսիլդար - (تحصيلدار) - Հարկերը գանձող: Դրանք այն անձնավորություններն էին, որոնք, ի դիմաց իրենց ռոճիկի, իրավունք էին ստանում այս կամ այն հարկատու օբյեկտից ստացվող հարկերը գանձելու:

Թահվիլդար - (تحویلدار) - Գանձապետ, պաշտոնյա, որը զբաղվում էր դրամական գործարքներով:

Թանխահ - (تنخواه) - Կանխիկ դրամ, խոշոր գումար, հասկացվում է որպես կանխիկ դրամին փոխարինող համարժեք այլ ապրանք կամ հարստություն: Գործ է ածվել պետական պաշտոնյաների և զինվորականության ռոճիկների դիմաց բնակչությունից գանձվող հարկերի հաշվին տրվող հատուցումների իմաստով: Այսինքն ռոճիկի դիմաց կամ ռոճիկին փոխարինող հատուցում, որը կարող է լինել հացահատիկ և այլ մթերքներ, ինչպես նաև կանխիկ դրամ, եթե հարկը դրամական հարկ էր:

²⁰¹ Tadhkirat al-mulūk, p. 148.

Թասուջ – (طسوج) - Որևէ բանի 1/24-ը: (Դերիսամը վեց դանգ է հաշվվում, և դանգը երկու կարաթ է հաշվվում և կարաթը երկու թասուջ է հաշվվում, նաև գյուղերի մուլքերը առուծախի էին ենթարկվում ինչպես ամբողջությամբ, որ կոչվում էր շեշդանգ-شش دانگ (վեց դանգ), այնպես նաև մի քանի, երբեմն էլ մեկ, կես կամ քառորդ դանգով, որն անվանվում էր թասուջ-طسوج):

Թիուլ - (تيول) - Ֆեռդալական պարզական հողատիրության տարածված ձևերից մեկը: Պետական և զինվորական ծառայության դիմաց թիուլներ էին տրվում ինչպես ամբողջական գյուղեր (եթե դրանք պետական՝ «դիվանի» գյուղեր էին), այնպես նաև առանձին մուլքային գյուղերից և այլ հարկատու օբյեկտներից ստացվող պետական հարկերը կամ նրանց մի մասը: Թիուլ ստացող ֆեռդալներն ու պետական-զինվորական պաշտոնյաները անվանվում էին թիուլդարներ: Խոշոր թիուլդարները թիուլդարության ժամանակաշրջանում իրենց թիուլի սահմաններում բնակվող ռայաթների նկատմամբ ունեին նաև վարչական ու դատական իրավունք:

Թողրա - (طغرا) - Հրովարտակների սկզբում դրվող և թագավորի, կրոնապետի կամ այլ բարձրաստիճան անձնավորության անունը պարունակող մոնոգրամ, որը գրվում էր իրար մեջ հյուսված բարդ և դժվար ընթեռնելի գրությամբ: Թողրան գործածվում էր նաև փաստաթղթի կամ հրովարտակի բնօրինակ իմաստով: Մասնավորապես կալվածագրերում այդ բառով նշվում էին նաև որպես ապացույց, հիմք ներկայացվող փաստա-

թղթերը՝ տվյալ փաստաթղթի տեսակի հետ միասին, ինչպես օրինակ «երկու թողրա դաբալչե – دو طغری قبالچه»²⁰²:

Թովջիհ - (توجه) - Այս տերմինի տակ հասկացվում էր որևէ բանի ցրում, բաշխում, ուղղում դեպի տարբեր կողմեր: Դա կարող էր վերաբերել ինչպես առանձին հարկային օբյեկտների հարկերի ընդհանուր գումարի բաշխմանը տվյալ օբյեկտի ռայաթների կամ առանձին տնտեսությունների վրա, նշելով, թե նրանցից ով որքան պետք է վճարի, ինչպես նաև այդ գումարների գանձման իրավունքի բաշխումը զինվորականության և պետական պաշտոնյաների միջև: Վերջինիս գլխավոր տնօրենը կոչվում էր բարձրագույն դիվանի սահեֆ թովջիհ (սահեֆ թովջիհ-ե դիվան-ե ալա صاحب توجه دیوان اعلی): Սահեֆ թովջիհը համարվում էր զինվորականությանը և պետական պաշտոնյաներին ռոճիկի դիմաց տրվող հանձնարարական գրությունների գլխավոր վերականգնող:

Թուման - (تومان) - Դրամական խոշոր միավոր որ հավասար է 10,000 դինարի:

Թուշմալ բաշի - (توشمال باشی) - Այս պաշտոնյան թագավորական խոհանոցի վարիչն էր և նազերի առաջին ենթական: Նա էր առաջնորդում շահի կերակուրները խոհանոցից մինչև նրա սեղանը: Երբ շահն իր կանանց հետ էր, ապա առաջնորդում էր մինչև հարեմի դարբաս: Հասարակական հավաքությունների ժամանակ նա համտեսում էր մատուցվող կերակուրը դահլիճի մուտքի մոտ: Ամբողջ ուտելու ընթացքում նա կանգնած էր մնում, իսկ երբ

²⁰² Մատենադարան, Կաթողիկոս. դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 438:

կերակուրը հավաքվում էր, նա իրավունք ուներ իր դանակը դնել ավսեններից որի մեջ կցանկանար և ուղարկել այն որտեղ, որ կցանկանար²⁰³:

Թուփչի քաշի - (توبچی باشی) - Թնդանոթաձիգների ղեկավար:

Թուֆանկչիաղասի - (توغنجی آغاسی) - Այսպես էր կոչվում Սեֆյան արքունիքին առընթեր հրացանակիր զինվորների ընդհանուր հրամանատարը, որը *դոռչի քաշու*, *դուլլարաղասու* և *իշիքաղասի քաշու* հետ ղիտվում էր որպես պետության չորս հենասյուներից մեկը (ارکان دولت قاهره)՝ արքանե դոլաթե դահերեհ): Նա պալատական զլխավոր ամիրներից էր և մասնակցում էր 7 ամիրների ջանադի (جانی) կոչվող արտակարգ գերագույն խորհրդին:

Իթլադ - (اطلاق) - Բառացի՝ «հեռացում», «ուղարկում»: Խոսքը պետական պաշտոնյաներին այս կամ այն հարկատու օբյեկտն ուղարկելու մասին է. պաշտոնյաներ, որոնք իրենց ռոճիկները ստանում էին տվյալ օբյեկտից գանձվող հարկերի հաշվից: Այս առիթով նրանց ձեռքը տրվող հանձնարարական գրությունները կոչվում էին «հավալե»²⁰⁴:

Իխրաջաթ - (اخراجات) - Բառացի նշանակում է «ծախսեր»: Այդպես էին կոչվում այն արտակարգ ծախսերը, որ տարբեր առիթներով ռայաթները պարտավոր էին հատուցել պետությանը կամ նրա պաշտոնյաներին²⁰⁵:

²⁰³ Tadhkirat al-mulūk, p. 137.

²⁰⁴ Հ. Փափազյան, հրովարտական, պրակ Ա, էջ 110:

²⁰⁵ Նույն տեղում:

Իլթիզամ - (التزام) - Պետական պաշտոնյաներին որևէ խնդիր կարգավորելու համար որպես վարձատրություն որոշակի գումար վճարելու պարտավորություն:

Ին'ամ - (انعام) - Բառացի նշանակում է «նվեր», «պարգև»: Արտակարգ դեպքերում բարձրաստիճան զինվորականությանը, պաշտոնյաներին և հոգևորականությանը տրվող պարգև: Սովորաբար այդ պարգևը տրվում էր տվյալ անձնավորության տարեկան ռոճիկի չափով, ամեն տարի կանոնավոր ստանալու իրավունքով: Սակայն կային նաև այլ կարգի պաշտոնյաներ, ինչպիսին էր օրինակ, մեծ վեզիր *էթեմադ ալ -դովլեն*, որը որոշակի ռոճիկ չուներ, այլ ամեն տարի ստանում էր բավական մեծ գումար որպես ին'ամ:

Իշիքադասի - (ایشیک آغاسی) - Սեֆյան արքունի արարողապետը իշիքադասի էր կոչվում: *Իշիքադասի բաշին դիվանի* բոլոր *իշիքադասիների*, թիկնապահների, ներքինիների, բարապանների, *յասավուլների* և մունետիկների գլխավորն էր:

Իքթա' - (اقطاع) - Բանակում ծառայության դիմաց տրամադրվող հողակտոր:

Լաշքարնևիս - (لشکر نویسی) - Այս պաշտոնյան, որը *նազեր-ե բոյութաթի* ենթականերից էր, պարտավոր էր *դիվանի* բոլոր աշխատողների՝ *ամիրներից* մինչև *բոյութաթի* բանվորներին վերաբերող գումարները արձանագրել և կնքել: Նա փոքր աշխատավարձ էր ստանում, սակայն հավելյալ գումարներ էր ստանում նրա ձեռքի տակով անցնող փաստաթղթերից: Նա իր ենթակա ներկայացուցչին էր նշանակում արշավանքի գնացող զորքում:

Լոնդրա - (لندره) - նաև լոնտրինա – Անգլիական մահուղ (կարմրավուն):

Խալ'աթ - (خلعت) - Հյուրասիրության և կամ զանազան տոների առթիվ կազմակերպված ընդունելությունների ժամանակ, հարգանքի և մեծարման նպատակով տրվող մեծարժեք նվեր, որը մեծ մասամբ լինում էր շքեղ և թանկագին հագուստ:

Խալիսե - (خالصه) - Արքունական հողամասեր: XVII դարի փաստաթղթերի տվյալների հիման վրա Հ. Փափազյանը հանգել է այն եզրակացությանը, որ այդ շրջանում «խալիսե» հողերը պետական սեփականություն էին համարվում, սակայն նրանք տվյալ վիլայեթի տնօրինության տակ էին և նրանց եկամուտներն ամբողջովին պատկանում էին խաներին ու բեկլարբեկերին²⁰⁶:

Խալիֆաթ ալ-խուլաֆա - (خليفة الخلفاء) - Իրանում Սեֆյան ժամանակաշրջանում «խալիֆա» եզրույթն առավելապես օգտագործվում էր սուֆիական միաբանության *մուրշիդի*²⁰⁷ տեղակալի իմաստով²⁰⁸: Նույն շրջանում կար նաև *խալիֆաթ ալ-խուլաֆայի* պաշտոնը, որը զբաղվում էր սուֆիական գործերով և միապետի անունից իր մարդկանց էր նշանակում նահանգներում: Սեֆյան շահերը *խալիֆաթ ալ-խուլաֆայի* և սուֆիների միջոցով վերահսկում էին այն ուժերը, որոնք կազմում էին նրանց հենարանը²⁰⁹:

²⁰⁶ А. Папазян, նշվ. աշխ., էջ 106:

²⁰⁷ Մորշեդ (مرشد) – հոգևոր առաջնորդ, ղեկավար, կրոնական հետևորդներ ունեցող առաջնորդ:

²⁰⁸ دستور الملوك ميرزا رفيعا، به كوشش و تصحيح محمد اسماعيل مارچينكوفسكى، ترجمه على كركادابادى، تهران، 1385، ص 562

²⁰⁹ Tadhkirat al-mulūk, p. 125-126.

Քանի որ սուֆիները հիմնականում ղզլբաշներ և մեծամասամբ թուրքեր էին, խալիֆաթ ալ-խուլաֆաները ևս այդ ցեղերի անդամներ էին:

Խասսե-ե շարիֆե (خاصه شريفه) էին կոչվում արքունի կալվածները, արհեստանոցներն ու գործատները, և առհասարակ, շահին ու թագավորական ընտանիքին պատկանող մյուս բոլոր հաստատությունները միասին վերցրած:

Խութբա - (خطبه) - Աղոթքի տեսակ, որի ժամանակ արտասանվում էր իշխող տիրակալի անունը:

Խումս - (خمس) - Եկամտի կամ շահույթի հինգերորդական մասը, որը մահմեդականները պետք է վճարեն Իմամին կամ նրա իրավահաջորդին:

Կաբա - (قبا) - Տղամարդու ընդարձակ, երկար թևքերով հագուստ:

Հակկաբե - (حقابه) - Առվի կամ ջրանցքի ջրի բաժին:

Հադդ ալ-նազարա - (حق النظارت) - Նազերի հավելավաստակ գումարը:

Հադդ ալ-դարար - (حق القرار) - Որոշված հավելավաստակ գումարի իրավունք:

Հադդ ալ-սայի - (حق السعي) - Բառացի «ջանասիրության համար» հավելավաստակ գումար:

Հադդ ալ-թոուլիա - (حق التوليت) - Տնտեսավարման համար հավելավաստակ գումարի իրավունք:

Համեսալե - (همه ساله) - Բառացի «ամենամյա»: Այսպես էր անվանվում ռոճիկների հատուցման այն ձևը, ըստ որի ռոճիկ ստացող պաշտոնյան իրավունք էր ստանում, ցնոր տնօրի-

նություն, ամեն տարի նույն վայրի հարկերի հաշվից ստանալու իր ռոճիկի գումարը:

Հավալե - (حواله) - Դիվանի կողմից պաշտոնյաներին ու զինվորականներին տրվող հանձնարարական գրություններ, որը նրանք ներկայացնում էին այս կամ այն գյուղական համայնքներին կամ ցածր հարկային վերակացուներին, որպեսզի ստանային նրանցից որոշակի քանակի գումար կամ մթերք²¹⁰:

Հավիջխանե - (حویجخانه) - Կաթսաների, ամանեղենի ու խոհանոցային պիտույքների պահոց:

Հաքիմ - (حاکم) - Գավառապետ, քաղաքացիական դատավոր:

Հեքիմ բաշի - (حکیم باشی) - Շահի զվսավոր բժիշկն էր, որը ահռելի գումարներ էր վաստակում, սակայն շահի մահվան դեպքում նա կարող էր կորցնել իր ողջ ունեցվածքը, անգամ կյանքը²¹¹:

Հոքմ - (حکم) - Հրամանագիր, հրաման, բարձր կարգադրություն:

Ղազի - (قاضی) - Դատավոր, շար'ի դատական ատյանի պետը, որը նշանակվում էր բարձրաստիճան հոգևորականության շարքերից, որը շարիաթի օրենքով քննում էր քաղաքացիական ու քրեական գործերը²¹²:

Ղազի ասքար - (غازی عسکر) - Սեֆյան վաղ շրջանում *ղազի ասքարը ղիվանբեկի* խորհրդականն էր, բայց հետագայում նրա այս գործառույթն անցնում է *սադրին*: Սեֆյան հարստության

²¹⁰ Հ. Փափազյան, հրովարտականեր, պրակ Ա, էջ 111:

²¹¹ Tadhkirat al-mulūk, p. 128.

²¹² Հ. Փափազյան, հրովարտականեր, պրակ Բ, էջ 222:

վերջին շրջանում այս պաշտոնը իջեցվել էր զինվորականների հայցերը գրանցողի աստիճանի²¹³:

Ղայաջաջիխանե – (قیاجاجی)– Կարի արհեստանոց:

Ղոռչի – (قورچی) – Ցեղերից հավաքագրվող հեծյալ զվարդիայի զինվոր: Ղոռչիները զինված էին նետերով, նիզակներով, դաշույն ներռվ և մարտական կացիներով²¹⁴: Կային հատուկ տեսակի ղոռչիներ, որոնց ղոռչի բաշին տրամադրում էր տարբեր բաժան մունքներին: «Թագքիրաթ ալ-մուլուքում» հիշատակվում են երկու տեսակի ղոռչիներ. զինակիր և նետակիր ղոռչիներ: Ղոռչիների կարգերի առավել ամբողջական ցանկ է տալիս Պետրոս Պետիկը. «մենդիլ ղոռչիսին պատասխանատու էր շահի զլխի փաթտոցի համար, ղլիջ-ք ղոռչիսին՝ շահի սրի, խանջար ղոռչիսին՝ նրա դաշույնի, քամանաք ղոռչիսին՝ նրա աղեղի սաղաղի ղոռչիսին՝ նետերի և այլն»²¹⁵:

Ղոռչի բաշի – (قورچی باشی) – Ղոռչիների զլխավոր: Նահանգների բոլոր ցեղերի ու ցեղախմբերի զլխավորը: Վաղ Սեֆյան շրջանում, երբ դեռ կանոնավոր զորքեր չէին ձևավորվել, ղոռչի բաշին գործնականում պետության ռազմական նախարարն էր, և կրում էր «ամիր ալ-ումարա» տիտղոսը: Այս պաշտոնյայի դերը նվազում է շահ Աբբաս Ա-ի օրոք ռազմական բարեփոխումների արդյունքում, երբ ձևավորվում են կանոնավոր զորքերը, և

²¹³ Tadhkirat al-mulūk, p. 112.

²¹⁴ Նույն տեղում, էջ 32:

²¹⁵ A Man of Two Worlds Pedros Bedik in Iran 1670-1675, translated from the Latin and annotated by Collette Ouahes and Willem Floor, Washington, Mage publishers, 2014, p. 264-5.

վերոհիշյալ պաշտոնյան մնում է որպես ցեղերից հավաքագրվող հեծելագործի ղեկավարը²¹⁶:

Ղուլամ - (غلام) - Բառացի նշանակում է «ստրուկ, ծառա»: Այսպես կամ պարզապես դուլ էին կոչում այն հեծյալները, որոնք մեծ մասամբ կամ իրենք էին նոր մահմեդականություն ընդունել և կամ հանդիսանում էին մեկ կամ երկու սերունդ առաջ մահմեդականություն ընդունած քրիստոնյաների զավակներ: Սրանք փաստորեն կազմում էին շահի անձնական թիկնապահների գվարդիան՝ դուլլար: Ղուլամները երկու տեսակի էին՝ ներքինի (խասսեին պատկանող դուլամներ) և ոչ ներքինի (սադեսովորական)²¹⁷:

Ղուլբեկի - (قول بيكي) - Ղուլբեկի էին կոչվում խաները, որոնք կառավարում էին միայն մի քաղաք կամ շրջան²¹⁸:

Ղուլլարադասի - (قوللر آقاسی) - Բոլոր դուլամների, այսինքն՝ շահական թիկնագործի ղեկավարը

Ղուշխանե - (قوشخانه) - Արքունի թոչնարանը, որտեղ պահվում էին որսի թռչունները:

Ղուշչի (قوشچی) էին կոչվում պալատական պաշտոնյաները, որոնք զբաղվում էին շահական պալատի որսորդության համար անհրաժեշտ բազենների խնամքով²¹⁹: Ըստ երևույթին, բազենների

²¹⁶ Tadhkirat al-mulūk, p. 117.

²¹⁷ Tadhkirat al-mulūk, p. 127.

²¹⁸ Նույն տեղում, էջ 164:

²¹⁹ Ղուշչիների մասին բազմիցս հիշատակվում է Սեֆյան պետության վարչա-քաղաքական կառուցվածքին վերաբերող Ղասթուր ալ-մուլուք աշխատության մեջ دستور الملوك ميرزا رفيعا، به كوشش وتصحيح محمد اسماعيل مارچينكوفسكى، ترجمه على كركادادى، تهران، 1385. ص. 55-57, 229, 238, 239, 268

մատակարարումը պալատին ապահովում էին առանձին բնակավայրեր, որոնք բացի հողի մշակությունից, զբաղվում էին բազենների բուծմամբ ու բազմացմամբ: Ղուշխների ռոճիկն ու հատկացումները կատարում էր *մոշարրաֆ-ե դուշխանեն* և այդ մասին գրանցում իր *դաֆթարում*²²⁰:

Մալ - (مال) - Գլխավոր եկամտահարկը և սեփականության հարկը, որ գանձվում էր ամեն տեսակի եկամտաբեր օբյեկտներից ու շենքերից, այգիներից, վարելահողերից, ջրաղացներից, ձիթահանքերից, գութաններից, տներից, խանութներից և այլն: Մալը գանձվում էր ինչպես բնամթերքով, այնպես և կանխիկ դրամով: XV դարից սկսած «մալ» հարկի հետ միատեղ հիշվում է նաև «ջահաթը» (տե՛ս մալոջահաթ)²²¹:

Մալիյյաթ կամ մալիե - (مالیات، مالیه) - XV դարից և ավելի վաղ ժամանակներից գոյություն ունեցող գլխավոր եկամտահարկի «մալի» տարբերակներից է, որն ավելի գործածական է դառնում XVIII դարում և փոխարինում «մալ» կամ «մալոջահաթ» եզրույթներին:

Մահալ - (محل) - Շրջան, գավառ, XVII-XIX դարերում Այսրկովկասի վարչական բաժանման միավորներից է:

Ման - (من) - Կշռի միավոր: XVIII դարում 1 թավրիզի մանը հավասար էր մոտ 3 կգ²²²:

Մաշ'ալդարբաշի - (مشعل دار باشی) - Մեթունի ջահերի արհեստանոցի ղեկավար: Վերջինս երբեմն համատեղուս էր

نصیری میرزا علی نقی، القاب و مواجب دورهٔ دوز سلاطین صفوی، ص. 69.

²²¹ Հ. Փափագյան, հրովարտական, պրակ Ա, էջ 112:

²²² Հ. Փափագյան, հրովարտական, պրակ Բ, էջ 223:

Ֆարրաշ բաշիի պաշտոնը, նաև պատասխանատու էր պալատի տաքացման համար²²³:

Մաջլեսնիս - (مجلس نویس) - Այլ անունով կոչվում էր նաև վաղե'ենիս - واقعه نویس, որ նշանակում է դեպքերն արձանագրող: Սա փաստորեն շահի անձնական քարտուղարն էր և իր դիրքով արքունի աստիճանակարգության մեծ վեզիրից կամ *է'թեմադ ալ-դուլլեից* հետո գրավում էր երկրորդ տեղը: Նա կրում էր նաև ձախակողմյան *վեզիր* անունը, որովհետև պաշտոնական ընդունելությունների և արքունի խորհրդակցությունների ժամանակ նստում էր շահի ձախ կողմում: Մաջլեսնիսն էր ձևակերպում շահի «Բերանացի» (بالمشافه) կոչվող հրամանագրերը, այլ միապետ ն'երի նամակների պատասխանները, պահում նրանց հետ կնքված պայմանագրերը, տեղյակ էր դիվանագիտական փոխհարաբերությունների նախադեպերին, կարևոր դեր էր խաղում դեսպանների հետ բանակցություններում, գրանցում էր նրանց գալուստն ու հեռանալը, նրանց առաքելությունների նպատակները²²⁴:

Միլաթ - (میلک) - Կտորի տեսակ, որ Նոուշադ քաղաքից էին բերում: Հաստ ու կուպիտ գործվածքով կտոր:

Մինբաշի - (مین باشی) - 1000 հոգուց բաղկացած զորագնդի ղեկավար:

Միսալ (مثال) էին կոչվում մուսուլմանական հոգևոր ատյանների վճիռները: *Միսալ* եզրույթը նախքան Սեֆյան ժամանա-

²²³ Tadhkirat al-mulūk, p. 138.

²²⁴ Tadhkirat al-mulūk, p. 122.

կաշրջանը ուներ այլ իմաստ: Այն համարժեք էր *ֆիրման* բառին և նշանակում էր հրովարտակ²²⁵: Սեֆյան շրջանում իրավական կարևոր նորմերի (*վակֆային* ու *մուլքային* իրավունքների, կրոնական ազատությունների) խախտման կապակցությամբ *ղիվան ալ-սադարաթը* կայացնում էր դրանց վերաբերող որոշումներ՝ *միսալներ*, որոնք հաստատվում էին *միսալի* հակառակ կողմում գրված հրովարտակներով: Այս հրովարտակները հիմնականում ունեն *փարվանչե* կոչվող հրամանագրերին բնորոշ *թահմիդիե*, շահական կնիք և *թողրա*: Սեֆյան վարչակարգում կար հատուկ պաշտոնյա *միսալ-նևիս*, որ գրում էր *միսալները*²²⁶:

Միաղալ – (مشغال) - կշռի միավոր, որը հավասար է 4,65 գրամի:

Միվելխանե - (میوه خانه) - Արքունիքի միրգ մատակարարող բաժին:

Միրաբ - (میراب) - Պաշտոնյա, որ պատասխանատու էր ոռոգովի ջրի բաշխման համար:

Միրեշաբ - (میرشاپ) - Ճիշտ ձևը պետք է լինի «ամիր-ե շաբ», որը բառացի նշանակում է «գիշերվա ամիր»: Ըստ Մինորսկու այս պաշտոնյան պահակներ էր նշանակում շուկաներում և այլուր, նաև «հավանաբար ուներ գործակալների ճյուղավորված ցանց»²²⁷: Դասթուր ալ-մուլուքում այն հանդես է գալիս, որպես «գիշերայի հսկիչի» ոչ պաշտոնական անվանում²²⁸:

²²⁵ قائم مقامی ج. مقدمه ای بر شناخت اسناد تاریخی، ص. ۵۰-۵۱.

²²⁶ قائم مقامی ج. مقدمه ای بر شناخت اسناد تاریخی، ص. ۵۶.

²²⁷ Tadhkirat al-mulūk, p. 149.

²²⁸ دستور الملوك ميرزا رفيعا، به كوشش و تصحيح محمد اسماعيل مارچينكوفسكى، ترجمه على كردابادی،

تهران، 1385، ص. 573.

Մուլլաբաշի - (ملاباشی) - Մահմեդական հոգևորականության աստիճանասանդղակում բարձրագույն պաշտոնն էր՝ ստեղծված շահ Մուլթան Հուսեյնի իշխանության տարիներին: Միր Մուհամմադ Բադեր Մաջլեսին առաջին մարդն էր, որ շահ Մուլթան Հուսեյնի օրոք նշանակվում է այդ պաշտոնում, որը հիմնում է Չահարբադի մադրասեն և այնտեղ սկսում դասավանդել: Նրանից հետո այդ պաշտոնում նշանակվում է Մուհամմեդ Հուսեյնը:

Մոհրդար - (مهردار) - Բառացի՝ կնիքապան: Սեֆյան արքունի աստիճանակարգում արքայական կնիքի *մոհրդարը* ըստ Շարդենի իրականում պատասխանատու չէր արքայական կնիքի համար, քանի որ այն վստահված էր թագավորի մոտ: Ուրբաթ օրերին արդեն մյուս պաշտոնյաների կողմից կնքված փաստաթղթերը տարվում էին հարեմի դարբասի մոտ, որտեղ էր նաև արքայական կնիքների տուփը: Փաստաթղթերը ընթերցվում էին շահին և վերջինս *մոհրդարի* նշած մասում դրոշմում էր կնիքը: Պաշտոնեական աստիճանակարգում ավելի ցածր դիրք ուներ շարաֆ-ե նաֆազի փոքր կնիքի *մոհրդարը*, որն իրավունք չուներ շահի ներկայությամբ նստելու²²⁹:

Մոնաջեմ բաշի - (منجم باشی) - Արքունի գլխավոր աստղագուշակը, որի կարծիքը կարևոր էր տարբեր իրադարձությունների օրվա ու ժամի, արքայորդիների հորոսկոպի կազմության և այլ հարցերում:

Մոնշի ալ-մամալեք - (منشی الممالک) - Այս եզրույթը բառացի կարելի է թարգմանել «պետության քարտուղար», որն ավելի

²²⁹ Tadhkirat al-mulūk, p. 133.

բարձր էր, քան *մաջլեսնևիսի* պաշտոնը, որին համարժեք է «արքունի գրագիր» անվանումը: Այս պաշտոնը կար դեռևս մոնղոլական ժամանակաշրջանում, Մեֆյանների օրոք նա իր պատվավոր տեղն ուներ արքունի խորհուրդներում, մեծ թվով ենթականեր ուներ և պատասխանատու էր շահի նամակագրության մի մասի համար: Թեև դժվար է հստակ տարանջատում կատարել նրա և վաղիենենիսի գործառույթների միջև, մի բան աներկբա է՝ այն, որ նա էր գրում հրամանագրերի սկզբում ոսկով գրվող թողրաները «Աշխարհասաստ հրաման եղալ – حکم جهانمطاع شد»²³⁰:

Մոշրեֆ - (مشرف) - Մոշրեֆները սահեք ջամ'երի ենթականերն էին, որոնք վերահսկում էին *բոյոթաթի* բաժինների կամ արհեստանոցների աշխատանքը: Նրանք նախապատրաստում էին բաժիններին անհրաժեշտ գումարների նախահաշիվները, պահում ծախսերի օրագրեր և դրանց փաստաթղթերը:

Մու'այյիր - (معير) - Անհատ մասնագետ, որը որոշում էր ոսկու և այլ մետաղների որակը, որոնցից դրամ պիտի հատվեր:

Մու'այյիր ալ-մամալեք - (معير الممالك) - Արքունի դրամահատարանի վերահսկիչը: Երկրի տարածքում գտնվող բոլոր դրամահատարանների գլխավոր պատասխանատուն էր:

Մու'աֆ - (معاف) - Հարկային իմունիտետ, ազատում բոլոր տեսակի պետական հարկերից, երբեմն նաև միայն որոշ հարկերից և պարտավորություններից: Համանիշ՝ «մուսալլամ, թարխան»²³¹:

²³⁰ Tadhkirat al-mulūk, p. 132.

²³¹ Հ. Փափագյան, հրովարտական, պրակ Ա, էջ 114:

Մուբաշիր - (مباشر) - Հարկահավաք, վերակացու, ձեռնավոր: Այսպես էին կոչվում հատկապես այն պաշտոնյաները, որոնք չափում էին կալերում կուտակված բերքը և առանձնացնում էին կալվածատիրոջն ու պետությանը տրվող ռենտա-հարկը²³²:

Մութասադդի - (متصدى) - Վերակացու: Այսպես էին կոչվում հատկապես դիվանական հարկային գործերի վերակացուները «*متصدیان امور دیوانی*»²³³:

Մութավալի - (متولى) - Խնամակալ, տնօրեն: Այսպես էին կոչվում հատկապես մզկիթների կամ վանքերի առաջնորդները: Այդ պաշտոնում գտնվելու ընթացքում, տվյալ կրոնական հաստատությանը պատկանող բոլոր կալվածքների և այլ ստացվածքների իրավասությունը և նրանցից ստացվող եկամուտների տնօրինությունը իրավունքը ամբողջապես վերապահված էր նրանց:

Մուհասել - (محصل) - Հարկահավաք, սովորաբար ցածրաստիճան պաշտոնյա:

Մուհթասիբ ալ-մամալեթ - (محتسب الممالك) - Մուհթասիբը հնագույն իսլամական պաշտոնյաներից էր, որը հսկում է հասարակությանը և ուղղորդում նրան դեպի ճշմարիտ ուղղություն: «Թագքիրաթ ալ-մուլուքում» շեշտվում է նրա պարտականությունը հավաքել ներկա գների ցանկը թագավորի մասնավոր բաժանմունքի կողմից ընդհանուր շուկաները վերահսկելու համար:

Մուղարբաթ - (مغرب) - Վստահված անձ:

²³² Նույն տեղում:

²³³ Նույն տեղում:

Մուղարրաֆ ալ-խադան - (مقرب الخاقان) - Արքունիքում աշխատող բարձրաստիճան պաշտոնյաների կոչում:

Մուղարրաֆ ալ-հազրաթ - (مقرب الحضرة) - Արքունիքում աշխատող ցածր պաշտոն ունեցող պաշտոնյաների կոչում:

Մուղարրարի - (مقرری) - Բառացի նշանակում է «որոշված» կամ «որոշյալ»: Այսպես էր կոչվում այն որոշյալ գումարը, որ որպես նպաստ կամ թոշակ կանոնավոր կերպով տրվում էր հոգևորականներին, գիտնականներին և նման այլ մարդկանց²³⁴:

Մուսալլամ տես մու'աֆ:

Մուսթաաջիր - (مستأجر) - Գյուղերից ու այլ հարկատու օբյեկտներից գանձվող հարկերը հաճախ վարձակալության էին տրվում, որոնց վարձակալողները կոչվում էին մուսթաաջիրներ:

Մուսթովֆի - (مستوفی) - Այսպես էին կոչվում պետության, արքունիքի, ինչպես նաև կրոնական հաստատությունների ֆինանսական, հաշվապահական գործերի գլխավոր կառավարիչները: Մուսթովֆիներ կային խոշոր նահանգային վարչական կենտրոններում, որոնք վերահսկում ու կառավարում էին տվյալ նահանգի կամ երկրամասի հաշվապահական գործերը: Սրանք ենթարկվում էին մայրաքաղաքում նստող մուսթովֆի ալ-մամալեքին, որը երկրի ֆինանսական գործերի գերագույն կառավարիչն էր և հաշվետու էր միայն մեծ *վեզիր է'թեմադ ալ-դուլեի* առաջ: Նա հսկում էր պետական ամբողջ ելևմուտը, նախապատրաստում էր բյուջեն և ստուգում տարեկան հաշվեկշիռները: *Արբաֆ ալ-թահ[ա]վիլի մուսթովֆին* արքունի

²³⁴ Հ. Փափագյան, հրովարտականեր, պրակ Բ, էջ 225:

բոյութաթին հանձնըվող ամբողջ հումքի և կանխիկ դրամի վերահսկման պատասխանատուն էր, *խասսեի մուսթովֆին*՝ *խասսեի* ֆինանսներինը:

Մուսթովֆի ալ-մամալեք - (مستوفى الممالك) - Նրա աշխատանքը ֆինանսների նախարարի հետ համարժեք կարելի է համարել, նա ամեն օր ստուգում էր արքունի հաշիվների մատյանները, ստուգում և նախապատրաստում էր երկրի բյուջեն, վերահսկում երկրի ֆինանսական գործերն այնպես, որ եկամուտների հետ կապված բոլոր գործարքները պետք է հաստատվեին նրա կնիքով: Նրա ենթակայության տակ էին նազերը, գրագրատան *դարուդան*, *սահեք թովջիհը*, *գաբեթենկիսը*, *ավարեջեի դաֆ-թարդարները*²³⁵:

Յասադի - (ياساقى، ياساقى) - Պատժող պաշտոնյա:

Յասավուլ - (يساول) - Ձիավոր սպա, որը արքունի և զինվորական ղեկավարների ենթակայության տակ է և կատարում է նրանց հրամանները, ինչպես նաև արարողակարգը կատարող զինվոր:

Յասավուլ-ե դուռ - (يساول قور) - Զինամթերքի ու պահեստի զենքերի համար պատասխանատու սպասավոր, հեծյալ զինվորական: Նրանք, շուրջ 2000 հոգի, ծառայելով *դոռչի բաշիի* ենթակայությամբ, պարտավոր էին հսկել պալատը գիշերը, ամբոխին հեռու պահել շահից նրա երթերի ժամանակ, ապահովել լուծություն *դիվանբեկիի* դատավարության ժամանակ, նրանք էին պա-

²³⁵ Tadhkirat al-mulūk, p. 122.

տիժն իրականացնում, բռնագրավում ունեցվածքը և իրականացնում խաների ձեռքակալությունը²³⁶:

Ցասավուլ-ե սոհրաթ - (يساول صحبت) - Շահի ընդունելության սրահի սպասավոր: Այս պաշտոնին նշանակվում էին հիմնականում նշանավոր *ամիրների* որդիները: Նրանք, որ ընդամենը 8 – 9 հոգի էին, *իշիք աղասիի* ենթականերն էին, ծառայում էին *իշիք աղասիին խասսեի* ժողովների ժամանակ, իսկ ընդհանուր հանդիսությունների ընթացքում՝ կանգնած էին շահի դիմաց: Նրանց էին վստահում վտանգավոր հանձնարարություններ, և այնպիսի ձեռնարկումներ, որոնց համար անհրաժեշտ էր լիակատար նվիրվածություն: Արքունի բարձրաստիճան սպասավորի պարտականություններից էր շահի սեղանի վրա կարգուկանոնի պահպանումը²³⁷:

Յուզբաշի - (يوزباشی) - 100 շեչից բաղկացած զորագնդի հրամանատար:

Նազեր - (ناظر) - Վերահսկիչ, վերակացու: Սեֆյան պետության մեջ կային տարբեր վարչությունները վերահսկող ու կառավարող նազերներ: 79, 84, 85, 99, 102, 106, 121, 124, 127-129, 133-136, 144, 168, 176, 178, 181, 182-185

Նազեր-ե բոյութաթ - (ناظر) - Արքունի ծախսարարպետ, մատակարարումների գլխավոր վերակացու, որը գլխավորում էր արքունիքին առընթեր 33 տնտեսական հաստատությունները՝ *բոյութաթը*, դրա համար էլ նա սովորաբար կոչվում էր *նազեր-ե բոյութաթ*: *Բոյութաթի* մեջ մտնում էին արքունի պահեստները,

²³⁶ Նույն տեղում, էջ 118:

²³⁷ A Man of Two Worlds Pedros Bedik in Iran 1670-1675, p. 265:

խոհանոցները, ախոռապետները, հատկապես հագուստները և հանդերձանք արտադրող արհեստանոցներն ու գործատները և այս կարգի տնտեսական այլ հաստատություններ: Որքանով որ արքունի մատակարարումների մեծ մասը կատարվում էր ի հաշիվ բնակչությունից ստացվող հարկերի և ընդհանրապես սերտ աղերս ուներ ընդհանուր ֆինանսների հետ, ուստի հարկերի հետ կապված և տնտեսական հարցեր շոշափող բոլոր հրովարտակաները ենթակա էին *նազերի* հաստատմանը, որը վավերագրի մյուս երեսում մակագրում էր՝ աչքի անցկացվեց: Նազերը վերահսկում էր խասսեն և դիվանի վարչության որոշ գործեր մեծ վեզիրի հետ: «Թագքիթաթ ալ-մուլուքում» թվարկվում են *բոյութաթի* միայն մի մասը: Բացի այդ, մի շարք այլ *բոյութաթ* են հիշատակում Ռաֆայել Դյու Մանը, Շարդենը և Քեմպֆերը²³⁸:

Նադիր - (نقيب) - Նադիրը քալանթարի տեղակալն էր և հավանաբար ինչպես քալանթարը, ընտրվում էր տեղի ազնվականներից²³⁹:

Նայեր - (نائب) - Փոխանորդ, տեղակալ:

Նուրուզի (نوروزی) - Նոր տարվա առաջին օրը՝ գարնանամուտին, ֆեռդալին կամ պետական պաշտոնյաներին վճարվող պարտադիր նվեր-տուրքը²⁴⁰:

Շա'իր - (شعير) - Կարասի 1/4-ը:

Շահի - (شاهی) - Դրամական միավոր, որ հավասար էր 50 դինարի:

²³⁸ Tadhkirat al-mulūk, p. 119.

²³⁹ Նույն տեղում, էջ 148:

²⁴⁰ Հ. Փավագյան, հրովարտականեր, պրակ Ա, էջ 116:

Շար' - (شرع) - Մուսուլմանական գլխավոր, կրոնական, հոգևոր օրենսդրական-դատական խորհուրդ, որին մասնակցում էին տվյալ վայրի բարձրաստիճան հոգևորականները²⁴¹:

Շարբաթխանե - (شربت خانه) - Արքունի գործատներից է, որտեղ պատրաստվում էին ըմպելիքները:

Շարթնամ[չ]ե - (شرطنامه) - Պայմանագիր: Սեֆյան շրջանի գրագրությանը նվիրված «Մոնշա'աթ-ե Մուլեյմանի» երկում նշվում է, որ զանազան գործարքներից միայն վարձակալության (էջարաթ) շարթնամ[չ]ե է, որ թողրա ունի, քանի որ այն արքունի գրագրատանը մուսթովֆիներն են գրում²⁴²:

Շարի'աթ - (شریعت) - Մուսուլմանական կրոնական օրենքներ, հաստատված նորմեր, որոնցով առաջնորդվում էր հոգևորականների բարձրագույն կրոնական - դատական ատյանը: Այս հաստատությունը հաճախ անվանվում էր հենց այդ օրենքների անունով, սակայն սովորաբար այն կոչվում էր «Շար'»: Շարի'աթի կամ շար'ի հոգևոր ատյաններում էին քննվում մեծ մասամբ տնտեսական հարցերի շուրջը քաղաքացիների միջև առաջացած վեճերը: Այդ ատյանին կից կային նաև նոտարական գրասենյակներ՝ «մահզարներ», որտեղ տեղի էին ունենում կալվածքի առուծախի, վարձակալման, փոխատվության, ամուսնության և քաղաքացիների սոցիալական դրությանը վերաբերող այլ ակտեր, կազմվում էին արձանագրություններ և տրվում էին համապատասխան փաստաթղթեր և նոտարական պատճեններ²⁴³:

²⁴¹ Նույն տեղում, էջ 117:

²⁴² منشآت سلیمانی تألیف دبیران دبیرخانه شاه سلیمان صفوی، به کوشش رسول جعفریان، تهران، کتابخانه

موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، 1388، ص. 30.

²⁴³ Ն. Փափազյան, հրովարտական, պրակ F, էջ 227:

Շեյխ-ուլ-իսլամ - (شيخ الاسلام) - Այսպես էր կոչվում տվյալ վայրի մահմեդականների գլխավոր կրոնապետը: Յուրաքանչյուր խոշոր նահանգական-վարչական կենտրոն ուներ իր «շեյխ-ուլ-իսլամը», որը գլխավորում էր «շար'ի» հոգևոր դատական խորհուրդը: Խորհրդում քննվող զանազան հարցերի մասին շեյխ-ուլ-իսլամները տալիս էին վճիռներ՝ «ֆաթվաներ», որոնք օրենքի ուժ ունեին և ենթակա էին գործադրման տվյալ նահանգի կամ շրջանի սահմաններում²⁴⁴:

Շե'րֆաֆխանե - (شعربافخانه) - Բառացի «բանաստեղծների կամ բանաստեղծություններ հյուսելու տուն»: Այդպես էր կոչվում նաև մետաքսից որոշ տեսակի կտորի մանածագործությունը:

Շեքարբաշի - (شکارباشی) - Արքունի որսորդության պատասխանատուն էր, որի ենթակայության տակ էին բազեապանները (ղուշի):

Չերիք - (چریک) - Չերիք էին կոչվում Սեֆյան Պարսկաստանում քոչվոր ցեղերից հավաքագրվող զորագնդերը:

Չոբանբեկի - (چوپانبکی) - Եզրույթը տրված է տեղական թյուրքական արտասանությամբ, պարսկական արտասանությամբ պետք է կարդալ «չուփանբեկի»: Մա մեծ մասամբ կանխիկ դրամով գանձվող այն հարկն էր, որ գանձվում էր մանր եղջերավոր անասուններից²⁴⁵:

Ջաբադար քաշի - (جبادارباشی) - Սեֆյան պետության զինանոցի պատասխանատու հրամանատարը:

²⁴⁴ Նույն տեղում:

²⁴⁵ Շ. Փափազյան, հրովարտակներ, պրակ Բ, էջ 228:

Ջահաթ - (جهات) - Ջահաթը վարելահողերից գանձվող հողային հարկն էր, որը հաճախ հանդես էր գալիս մալ հարկի հետ միասին՝ մալոջահաթ ձևով²⁴⁶:

Ջելոդար - (جلودار) - Ասպանդակապահ ծառաներ, ձիապաններ:

Ռահդարի - (راهداری) - Մաքսային հարկ:

Ռադամ - (رقم) - Պաշտոնական գրություն, թագավորական հրովարտակ: Սեֆյան ժամանակաշրջանում տարբերակում էին խալ'աթի, թիուլի, աշխատավարձի (մավաջիբ), նաև դոոչխության, թուֆանկչության, դուլամության, թուփչության և այլ ռադամները, որոնցից յուրաքանչյուրը տվյալ վարչության վեզիրն էր գրում և հաստատվում էր դիվանի պատճենի (մոսավադե) ու շահի մատանու կնիքներով²⁴⁷:

Ռայաթ, ճիշտը՝ ռա'իյյաթ - (رعیت)- Սկզբնաղբյուրներում գործ է ածվում հպատակ և հարկատու ժողովրդի, հատկապես նստակյաց, հողագործ գյուղացիության իմաստով²⁴⁸:

Ռասմ ալ-վոզարա - (رسم الوزرا) - Վեզիրի օգտին գանձվող տուրք:

Ռեքաբխանե - (رکابخانه) - Արքունի ձիերի հանդերձանքի ու թամբուսարքի պահեստը:

Ռիքա - (ریک) - Երիտասարդ տղաներ, որոնք ծառայում էին արքունիքում, նրանք իրենց ձեռքում փայտ էին կրում, որի գլխից բուրդ էր կախված, նրանք նաև իրենց հետ կացին էին կրում,

²⁴⁶ А. Д. Папазян, նշվ. աշխ., էջ 229-233:

²⁴⁷ منشآت سلیمانی، ص. 31

²⁴⁸ Հ. Փափազյան, հրովարտական, պրակ Ա, էջ 118-9:

որով կատարում էին շահի թիկնագորայինի և միաժամանակ նաև դահիճի պարտականություն²⁴⁹:

Ռուսում, ռուսումայթ - (رسوم, رسومات) - Ռասմ (رسوم) բառի հոգնակին է: Պետական պաշտոնյաների և հոգևորականության օգտին գանձվող տուրքեր:

Ռուզնամ[չ]են - (روزنامه) - Ռուզնամ[չ]են օրագրային մատյանն էր, ուր գրանցվում էին բարձրաստիճան հոգևորականների (կաթողիկոսներ, վանքերի առաջնորդներ) ու այլ պաշտոնյաների (մելիքներ) իրավունքները հաստատող շահական հրամանագրերը²⁵⁰: Վարչական բոլոր կարևոր հաստատություններն ունեին իրենց օրագրային մատյանները կամ ռուզնամեները, որոնցում նշվում էին տեղի ունեցող կարևոր ունեցվածքային փոփոխությունները, նորամուծությունները, նշանակումներն ու դեպքերը: Շահական արհեստանոցներում (կամ բոյութաթում), մասնավորապես, օրագրային մատյաններում կատարված գրանցումները ամեն ամիս ներկայացվում էին այլ փաստաթղթերի հետ համեմատման համար, որից հետո *նազերն* այն կնքում էր ու ուղարկում *մուսթովֆիին*, վերջինս էլ՝ հարկահանին ու հարկեր վճարողին էր ուղարկում²⁵¹:

Սադր - (صدر) - Կրոնական գերագույն առաջնորդ, հոգևոր բարձրագույն ատյանի պետ: Գլխավոր սադրերն երկուսն էին՝ սադր-ե խասսե և սադր-ե ամմե: Ավելի վաղ շրջանում այս երկու պաշտոններն էլ վարում էր մեկ բարձրաստիճան հոգևորական:

²⁴⁹ Tadhkirat al-mulūk, p. 118.

²⁵⁰ Զ. Կոստիկյան, հրովարտականեր, պրակ Գ, վավ. 1, 8, 43, 58, 65:

²⁵¹ قلور و، تاريخچه مالی - مالیاتی ایران صفویه تا پایان قاجاریه، ص. 145.

Սաղրերի կայացրած վճիռները ենթակա էին վավերացման դիվանբեկի կողմից և շահի հրովարտակով հաստատվելուց հետո՝ հանձնարարվում էին գործադրության:

Սահեք թովջիհ - (صاحب توجیه) - Սահեք թովջիհը, որը մուսթովֆի ալ-մամալեքի ենթական էր, համարվում էր զինվորականությանը և պետական պաշտոնյաներին ոռճիկի դիմաց տրվող հանձնարարական գրությունների (բարաթ, հավալե) գլխավոր վերակացուն: Սահեք թովջիհ, տե՛ս նաև թովջիհ:

Սահեք նասադ - (صاحب نسق) - կոչվող պաշտոնյան մի քանի անգամ հիշատակվում բնագրում հիմնականում գների ցուցակների և դրամի կեղծումների կապակցությամբ: Այլ որևէ տվյալներ նրա գործառույթների վերաբերյալ չկան, որոնք թերևս սահմանափակվում էին զուտ պատժիչ գործողություններով: Ղաջարական ժամանակաշրջանում նասադչի բաշին գլխավոր դահիճն էր²⁵²:

Սահեք ջամ' - (صاحب جمع) - Այդպես էին կոչվում Խասսե-ե շարիֆեի գործատների ու մյուս հաստատությունների ղեկավարները, որոնք գտնվում էին *նազեր-ե բոյութաթի* անմիջական ենթակայության տակ: Արքունի գանձարանի սահեք ջամ'ը մանրամասն հաշվարկ էր ներկայացնում յուրաքանչյուր գործատան տարեկան ծախսերի վերաբերյալ որի քննությունից հետո ստացական գրելով գումարը ստանում: Հիշյալ պաշտոնյան արքունի

²⁵² Tadhkirat al-mulūk, p. 150.

զանձարանի համար նաև ստանում էր Սեֆյան Իրանի տարբեր շրջաններից դիվանի սարքարին փոխանցվող գումարները:

Սառաֆբաշի – (صراف باشی) – Այս պաշտոնյան ոչ միայն վերահսկում էր հատվող դրամի որակը, այլև ոսկու զանձարանի ներհոսելու ուղիներից մեկն էր²⁵³:

Սարայդար – (سرائدار) – Արքունի փափուկ կահույքի ու գորգերի մաքրությանը հետևող պաշտոնյա²⁵⁴:

Սարդար – (سردار) – Գլխավոր զորահրամանատար:

Սարխաթ – (سرخط) – Ֆեոդալներին, հոգևորականությանը, բարձրաստիճան պաշտոնյաներին և հատկապես զինվորականությանը տրվող ռոճիկների և այլ կարգի պարգևատրությունների իրացմանը հսկող և հաշվառման ենթարկող հատուկ գրասենյակն էր, որի պետը կոչվում էր «բարձրագույն դիվանի սարխաթնևիս» («սարխաթնևիս-ե դիվան-ե ալա – سرخطنویس دیوان – «اعلى»): Սա բարձրագույն դիվանի 18 խոշոր ֆինանսական պաշտոնյաներից մեկն էր, որ «լաշքարնվիսի» հետ միասին հսկում էր զինվորականությանը տրվող ռոճիկները: Ռոճիկների հատուցման, պաշտոնների և այլ պարգևատրությունների վերաբերյալ տրվող բոլոր հրովարտակները առանց *սարխաթնևիսի* ստորագրության և կնիքի համարվում էին անվավեր: Ներկայացվող բոլոր հրովարտակները նա զրանցում էր հատուկ մատյանում, որ կոչվում էր «սարխաթի դաֆթար», ապա հրովարտակի մյուս էջի

²⁵³ Նույն տեղում, էջ 139:

²⁵⁴ Այս պաշտոնյայի պարտականությունների մասին տե՛ս բնագրի թարգմանության մեջ, էջ 128:

վրա մակագրում էր «արձանագրվեց սարխաթի դաֆթարում» (ثبت دفتر سرخط) և կնքում²⁵⁵:

Սարքար - (سرکار) - Գործերի լիազոր-կառավարիչ, տնօրեն: Գործ է անվում հատկապես տնտեսական գործերը տնօրինող հաստատության կամ վարչության իմաստով, ուստի որոշ դեպքերում թարգմանված է վարչություն:

Սարրեշթե - (سررشته) - Հաշվապահության գրասենյակ, ֆինանսական բաժին:

Սեիդ - (سید) - Շիաները սեիդներ են կոչում այն մահմեդականներին, որոնց ազգակցական կապը հասնում է Մուհամմեդ մարգարեին և նրանք համարվում են նրա ժառանգները:

Սեփահսալար - (سپهسالار) - Այսպես էր կոչվում բանակի գլխավոր հրամանատարը: XVIII դարի առաջին կեսում այս պաշտոնում սովորաբար նշանակվում էին Ատրպատականի բեկլարբեկները²⁵⁶:

Սոյուրդալ - (سیورغال) - Պարզևատրման ձևերից, սոյուրդալ ստացող ավատատերերը մու'աֆիության լայն իրավունքներ էին ստանում և փաստորեն հանդիսանում էին որպես սոյուրդալ իրենց տրված ընդարձակ երկրամասի ինքնիշխան տերեր, պարտավորվելով միայն գորքով օգնել արտաքին և ներքին թշնամիների դեմ մղվող պատերազմների ժամանակ: Հետագայում պարզևատրման այս եղանակը կերպարանափոխվեց, դառնալով

²⁵⁵ Հ. Փափագյան, հրովարտական, պրակ Բ, էջ 230:

²⁵⁶ Հ. Փափագյան, հրովարտական, պրակ Բ, էջ 231:

թիուլային ընդհանուր սիստեմից բխող պարզևատրման տարբերակներից մեկը, որը կարող էր նաև ժառանգական բնույթ կրել:

Սուլթան - (سلطان) - Սեֆյան Իրանում այսպես էին կոչվում սահմանամերձ կուսակալությունների կամ բեկլարբեկությունների մեջ մտնող և անմիջապես սահմանի մոտ գտնվող ավելի փոքր վարչական միավորների կառավարիչները, որոնք նշանակվում կամ հեռացվում էին բեկլարբեկի հայեցողությամբ և գտնվում էին վերջինիս անմիջական հրամանատարության տակ:

Վազիֆե - (وظیفه) - Հատուկ պարգև, որ որպես կենսաթոշակ շահի կամ խոշոր իշխանավորների կողմից ի նշան մեծարման և հարգանքի տրվում էր գիտնականներին, գրողներին, անվանի մարդկանց ու հոգևորականներին որպես կեր²⁵⁷:

Վալի - (والی) - Իրանի ծայրամասային 4 վիլայեթներից (Արաբիստան, Լուրիստան, Վրաստան և Քրդստան) մեկի կառավարիչն է: Վալիները պատկանում էին տվյալ վիլայեթի տիրակալների տոհմին և ունեին ինքնավարության իրավունք: Համարվում էր, որ այդպիսի վիլայեթի եկամուտը չէր մտնում Իրանի պետական գանձարան: Վալին պարտավոր էր կառավարությանը ցուցաբերել ռազմական աջակցություն և շահին ուղարկել բաղիսանե: Վրաստանի վալին Իրանից որպես ռոճիկ ստանում էր այնտեղ հավաքվող հարկերից: Այդպիսով ենթադրվում էր, որ վրաց վալին Իրանի պաշտոնյա էր և ամիրների կարգում ամենա-

²⁵⁷ Հ. Փափագյան, Կավվաձագրեր, պրակ Ա, էջ 232:

բարձրն էր, որին հաջորդում էին *բեկլարբեկերը*, այնուհետև՝ *խաները*, ապա՝ *սուլթանները*²⁵⁸:

Վակֆ - (وقف) - Բառացի նշանակում է «կանգ առնել», «ամրանալ»: Այսպես էին կոչվում եկեղեցիներին կամ մզկիթներին նվիրված, վակֆ արված հողերն ու այլ ստացվածքները, որովհետև, նվիրվելով որևէ կրոնական հաստատության, դրանք այլևս ենթակա չէին ոչ մի կարգի օտարման և մնում էին որպես եկեղեցու կամ մզկիթի մշտական սեփականություն և որպես այդպիսիք ազատվում էին պետական հարկերից²⁵⁹: Ինչպես վերը՝ ատենախոսության երկրորդ գլխի երկրորդ բաժնում արդեն նշվել է, վակֆը պաշտպանված էր նաև ջաղիղ ուլ-խալամ ժառանգների ոտնձգություններից: Վակֆային հողատիրությունն ուներ ամենաամուր իրավական հիմքը և վակֆի օրենքն առավել խիստ էր պահպանվում Սեֆյան պետության մեջ²⁶⁰:

Վադե'եննիս, տե'ս մաջլեսննիս:

Վաջերի - (واجبی) - Հարկ, որ վճարվում էր դրամահատության իրավունքի համար:

Վաքիլ - (وكيل) - Լիազորված անձ, ներկայացուցիչ:

Վեզիր - (وزیر) - Սեֆյանների օրոք այսպես էին կոչվում այն բարձրաստիճան ֆինանսական պաշտոնյաները, որոնք մուսթովֆիների հետ միասին հսկում էին պետության, արքունիքի և բանակի ֆինանսների և զինվորականությանը տրվող ռոճիկների բաշխման գործը: Նրանք անմիջապես պատասխանատու էին

²⁵⁸ Տե'ս բնագրի թարգմանություն, էջ 82, 83:

²⁵⁹ Հ. Փափագյան, հրովարտականք, պրակ Ա, էջ 120:

²⁶⁰ А. Папазян, նշվ. աշխ., էջ 118:

Է՛թեմադ ալ-դովլեի առաջ և փաստորեն հանդիսանում էին վերջինիս ներկայացուցիչները ֆինանսական գործերի կառավարչություններում՝ վարչություններում:

Վջուհաթ - (وجوهات) - «վաջի - وجه» (գումար) բառի կրկնակի հոգնակի ձևն է (وجوه وجوهات): Այս անվան տակ հասկացվում էին առհասարակ այն բոլոր հարկերը, որոնք գանձվում էին կանխիկ դրամով: Աղբյուրներում հանդիպում է նաև «թավաջջուհաթ-توجهات», «մութավաջջեհաթ-موجهات» ձևերով²⁶¹:

Ուրֆ (عرف) էին կոչվում սովորության Օրենքով առաջնորդվող քաղաքացիական դատարանները, որոնց գլխավորում էին տեղական նահանգապետներն ու զավառապետները՝ *խաները, բեկլարբեկերն* ու հաքիմները: Ուրֆի դատարանների դերը ավելի մեծ էր հատկապես երկրի ոչ մուսուլմանական բնակչություն ունեցող նահանգներում: Ընդհանրապես *ուրֆի* դատարանները ավելի մեծ իրավասություններ ունեին և *շարի*՝ հոգևոր դատարանների վճիռները մեծ մասամբ ենթակա էին նրա վավերացմանը: *Ուրֆին* էր վերապահված հատկապես քրեական խոշոր հանցանքների (սպանություն, բռնաբարություն, մարմնական վնասվածքներ հասցնել) քննությունը: *Ուրֆի դաֆթարդարը* պետք է ենթադրել, որ այդ դատարանների մատյաններում գրանցում կատարող պաշտոնյան էր²⁶²:

Փանջշահի - (پنجشاهی) - Հինգ շահիանոց դրամ: Տե՛ս շահի:

²⁶¹ Հ. Փափազյան, հրովարտականք, պրակ Ա, էջ 121:

²⁶² Հ. Փափազյան, հրովարտականք, պրակ Բ, էջ 233:

Փարվանչե - (پروانچه) - Սեֆյան հրովարտակի տեսակ, որի թողրան հետևյալ ձևակերպումն ուներ «Արքայական հրաման եղավ -- فرمان همایون شد», իսկ վերին մասում հետևյալ խոսքերն էին «Իշխանությունը Ալլահինն է الملك الله», «Նա է هو»²⁶³:

Փիշնամազ - (پیش نماز) - Հոգևորական, ում թիկունքում կանգնում և աղոթում են հավատացյալ մուսուլմանները:

Փիշքաշ - (پیشکش) - Բառացի նշանակում է առջև դնել, մատուցել: Զանազան առիթներով բնակչության կողմից ֆեոդալներին և պետական պաշտոնյաներին նվերների անվան տակ հատուցվող տուրք, ինչպես նաև ստորադաս պաշտոնյաների կողմից իրենց վերադասին, կամ խոշոր ֆեոդալների կողմից՝ շահին հատուցվող նվեր:

Փիշքաշնիս - (پیشکشویس) - *Փիշքաշնիսն* այն պաշտոնյան էր, որն առանձին մատյանում գրանցում էր տվյալները *փիշքաշների* մասին, հաշվարկում դրանց արժեքը և առաջնորդում դրանք բերողներին շահի մոտ: Նվիրատուն պարտավոր էր վճարել նաև հավելյալ գումար որպես նվեր բերվածի արժեքի տոկոս: Ըստ մեր աղբյուրի այդ գումարը կազմում էր 5 կամ 10 տոկոս²⁶⁴:

Քալանթար (کلانتر) էին կոչվում քաղաքների կամ քաղաքային խոշոր թաղամասերի աշխարհիկ ղեկավարները, որոնք զբաղվում էին բնակչության ժառանգության հարցերով և հետևում քաղաքի հասարակական գործերին: Սրանք սովորա-

²⁶³ منشآت سلیمانی، ص. 30.

²⁶⁴ Տե՛ս լեռնագրի թարգմանություն, էջ 176:

բար ընտրվում էին քաղաքի մեծահարուստ վաճառականների կամ խոջաների շարքերից²⁶⁵։ Քալանթարներն էին նշանակում քյադխտդաներին, որոշակի դերակատարություն ունենում համարությունների հարկերի բաշխման գործում²⁶⁶։

Քեյդդար - (کلیددار) - Պետական Գանձարանի քարտուղար, ով պալատում պահում էր գանձարանի բանալին։ Նա ամենահեղինակավոր ներքինին էր և արքունիքում լիարժեք անկախություն և վստահություն էր վայելում։

Քյադխտդա - (کدخد) - Այսպես էին կոչվում գյուղական ավագները։ Սակայն չպետք է հասկանալ միայն գյուղի «գեղջավազի», «տանուտերի» կամ «ոճեսի» իմաստով. մի գյուղում կարող էին լինել մի քանի քյադխտդաներ, դրանք փաստորեն գյուղի ավագների կամ «աղսախկալների» (պարսկ. - «ոռիզսեֆիդ») խորհրդի անդամներն էին, որոնք այդ անունը ստացել էին երբևէ գյուղի տանուտեր եղած ժամանակ։ Այդ պաշտոնից ազատվելուց հետո էլ նրանք շարունակում էին կոչվել քյադխտդաներ ու մասնակցում էին ավագների խորհրդին²⁶⁷։

Քեշիքնևիս - (کشیکنویس) - Քեշիքնևիսները երկուսն էին և նրանց պարտականությունն էր ամեն գիշեր պահակազորում գտնվել և մուսետիկների կողմից հնչեցված մշտական հերթապահության մեջ գտնվողների (համիշեքեշիք) անունները գրանցել։ Վերջիններիս աշխատավարձը չէր վճարվում մինչև որ

²⁶⁵ Հ. Փափագյան, հրովարտականեր, պրակ Ա, էջ 122։

²⁶⁶ Tadhkirat al-mulūk, p. 148.

²⁶⁷ Հ. Փափագյան, հրովարտականեր, պրակ Ա, էջ 122։

քեշիքնևիսը չհաստատեր նրանց կողմից կատարված անթերի ծառայությունը²⁶⁸:

Օլբա - (𐭪𐭣) - Հոդային այնպիսի տիրույթներ, որոնք որպես ավատ տրվում էին քոչվոր ցեղերի պարագլուխներին և բարձրաստիճան զինվորականությանը՝ ամիրներին: Օլբա ստացող ամիրները պարտավոր էին պահանջված դեպքում որոշյալ քանակությամբ զորք տրամադրել կենտրոնական իշխանությանը: Օլբայի ամիրները իրավունք ունեին առանձին դրոշակ ունենալ և հանդիսավոր երթերի ու գորաշարժերի ժամանակ հատուկ թմբուկներով թմբկահարել²⁶⁹:

Ֆարաշ բաշի - (فراش باشی) - Արքունի ջահակիրների և գույքերի պահպանման ղեկավարը:

Ֆարաշխանե - (فراش خانه) - Արքունի կահույքի պահոց:

Ֆեյզասար - (فیض آثر) - Ոչ հստակ անվանումն է մի վարչության, որի ըմբռնմանը «Թագքիրաթ ալ-մուլուքը» ոչ մի հստակ պարզաբանում չի տալիս, միայն նշելով, որ այն գտնվում էր *սադր-ե խասսեի* ենթակայության տակ: Զուգահեռ աղբյուրների տվյալները թույլ են տալիս ենթադրել, որ խոսքը Մեշհեդի Իմամ Ռեզայի սրբատեղիին հատկացված հարկերի ու եկամուտների գանձման ու տնօրինման վարչության մասին է²⁷⁰:

²⁶⁸ دستور الملوك ميرزا رفيعا، به كوشش و تصحيح محمد اسماعيل مارچينكوفسكى، ترجمه على كركادى، تهران، 1385. ص. 271.

²⁶⁹ Շ. Փափազյան, հրովարտականեր, պրակ Ա, էջ 123:

²⁷⁰ V. Minorsky, p. 146.